

АРИСТОТЕЛ О МИТОЛОГИЈИ*)

За разлику од других хеленских философа који су мишљење масе — ἡ δόξα τῶν πολλῶν — или 'популарну философију' — с презиром одбацивали уз философску карактеристику *лажно, њреварно и недосјојно мишљење*, Аристотел мишљење масе никада не одбацује. Велики систематичар философског и научног знања својих претходника и оснивач нових научних дисциплина, напротив, у томе гледа остатке старије мудрости, додуше касније свесно мењане и допуњаване. Он сматра да се у тој 'популарној философији' задржало мишљење предака као зрно истине коју потоњи философи тек покушавају да сагледају, зрно из кога је заправо и исклијала права философија, односно теорија и наука. Већ само овај елеменат Аристотел веома приближује савременој концепцији митологије.

Аристотел трага за инспирацијом коња је прве мислиоце навела на философска посматрања и размишљања. У првим поглављима *Метифизике* он говори о њиховом чуђењу које се односило на „тешкоће које су се прве приказале њиховом уму”. Касније, каже Аристотел, напредујући корак по корак они су проширивали своје испитивање на значајније проблеме као што су месец, сунце, звезде и, на крају, настанак свемира. Отуда је за њега „љубав према миту” у исто време „љубав према философији”, јер је мит „скуп чудесног”¹. С друге стране, поред философа, и песници налазе инспирацију у миту. Али њих не инспирише чудесно, они не траже у миту истину, они су, „како каже пословица”, велике варалице, што Аристотел дословно каже: *κατὰ τὴν παροιμίαν πολλὰ ψεύδονται ἄοιδοί*²). Другим речима, они 'измишљају', а не траже истину.

Испитујући појам праузрока код старијих грчких философа, у доплатонској философији и, посебно, у школама Елејаца и Питагороваца, оснивач формалне логике у свом методолошком поступку као доказ ваљаности извођења често користи 'најстарије

*) Овај текст представља увод у рад *Πυθαγόρωςκα σύμβολα и наш фолклор*. За формулисање ове теме, као и за помоћ у много чему другом, дугујем захвалност свом уваженом и драгом професору, академику Милану Будимиру.

¹ Прев. Б. Гавела, *Metaphys.* 982 b 18: *δὲ καὶ ὁ φιλόμυθος φιλόσοφος πῶς ἔστιν ὁ γὰρ μῦθος σύγχεται ἐκ θαυμασιῶν.*

² *Id.* 983 a 3.

мишљење', 'старо и популарно веровање', поред већ поменутог позивања на 'пословичну мудрост'. На једном другом месту *Μεταφυσικε* Аристотел у предању налази исту истину до које он сам у својој философији долази логичким путем. Та истина јесте сазнање „да су прве супстанце богови и да оно што је божанско обухвата читаву природу”. На том истом, значајном месту, Аристотел даје и једно, данас сасвим модерно, тумачење мита и сагледавање настанка и улоге митологије. Скоро пре две и по хиљаде година он указује на постојање конструисане митологије (назовимо је тако) створене зато „да би се убедиле масе и да би се послужило законима и општој користи”. Будући да ми се чини да није довољно уочен³ значај овог Аристотеловог схватања, наводим споменуто место у целини:

„А предање, примљено из древне прошлости и као мит остављено будућности, учи нас да су прве супстанце богови и да оно што је божанско обухвата читаву природу. Све остало у вези с овим предањем било је додато касније у виду мита да би се убедиле масе и да би се послужило законима и општој користи: тако се боговима даје људски лик, или се они приказују као да личе на неке животиње и овоме се додају сваковрсне појединости ове природе. Ако се од ових тумачења одвоји оно што представља њихову почетну основу и ако се она размотре засебно, то јест да су све прве супстанце богови, онда ће се помислити да је то заиста божанска тврдња. С друге стране, могуће је, како изгледа, да су се разне уметности или философија развијале у више махова у највећој могућој мери и сваки пут се губиле, а ова мишљења су у ствари остаци древне мудрости који су се сачували до нашег доба. С оваквим ограничењем ми прихватамо предање наших отаца и наших најстаријих предака“⁴.

Познато је да је хеленски мит у значајној мери инспирисао епску поезију Хесиода и Хомера, трагедију и комедију, ликовне уметности и, на други начин, философију, и да је после вишевековне анализе (критике и манипулације) постао, како каже Елијаде,

³ Тако, на пример, Мирча Елијаде и не спомиње ово Аристотелово схватање, иако у својој књизи *Μηθι и збиља* (Загреб, 1970) разматра теоријски однос код неких других античких аутора према миту.

⁴ *Μεταφυσ.*, 1074b 1: Παραδέδοται δὲ παρὰ τῶν ἀρχαίων καὶ παμπάλαιων ἐν μύθου σχήματι καταλειμμένα τοῖς ὕστερον ὅτι θεοὶ τ' εἰς τὸ οὗτοι καὶ περιέχει τὸ θεῖον τὴν ἅλην φύσιν. Τὰ δὲ λοιπὰ μυθικῶς ἤδη προσῆκται πρὸς τὴν πειθῶ τῶν πολλῶν καὶ πρὸς τὴν εἰς τοὺς νόμους καὶ τὸ συμφέρον χρῆσιν· ἀνθρωποποιεῖς τε γὰρ τοῦτοις καὶ τῶν ἄλλων ζῴων ὁμοίους τιεὶ λέγουσι, καὶ τοῦτοις ἕτερα ἀκόλουθα καὶ παραπλήσια τοῖς εἰρημένους. Ὅν εἰ τις χωρὶς αὐτὸ λάβοι μόνον τὸ πρῶτον, ὅτι θεοὺς φωντο τὰς πρώτας οὐσίας εἶναι, θείως ἂν εἰρησθαι νομίσειεν, καὶ κατὰ τὸ εἶδος πολλὰς εὐρημένης εἰς τὸ δυνατόν ἐκάστης καὶ τέχνης καὶ φιλοσοφίας καὶ πάλιν φθειρομένην καὶ ταῦτας τὰς δόξας ἐκείνων ὡς λείψανα περισεῖσθαι μέχρι τοῦ νῦν. Ἡ μὲν οὖν πάτριος δόξα καὶ ἡ παρὰ τῶν πρώτων ἐπὶ τοιοῦτον ἤμιν φανερὰ μόνον.

потпуно демитизован⁵. Критичари хеленског мита потпуно су га секуларизовали, створили једну демитизовану митологију која је, по речима Елијада, „хранила западну цивилизацију”⁶. У те критичаре се укључују не само јонски философи рационалисти, који су критиковали класичну митологију онакву каква је изражена у делима Хесиода и Хомера, већ и каснији философи, затим педантни александријски ретори, па алегористи и еухемеристи, и најзад, иако не последњи, хришћански апогети као настављачи ретора. Ту манипулацију митом уочио је већ Аристотел. Али она почиње са Мимером, односно Пејсистратом у 6. веку пре нове ере, по чијем је налогу, ако не и под његовим руководством извршена редакција „хомерских песама и на писана *Илијада* коју ми данас читамо“, као што сматра академик М. Будимир⁷. Додуше, овакав поступак идеолошке манипулације, који рачуна са ’митском свешћу’, није био непознат ни Августовом добу (Вергилијева *Ајнеида*) ни феудалцима западне Европе, чак ни нашем двадесетом веку, а како у новије време показују етнолози и антрополози, ни већини постојећих популација и њихових култура. Техника ове манипулације састоји се у ослањању на претходни мит и ’митску свест’ његових познавалаца. Садржај претходног мита увек је полазна тачка, а исходна — нови мит⁸, односно нова митологија, нова (и једина) истина. У случају Хесиода и, још више, Хомера, позитивни резултат овакве трансформације јесте нова олимпска религија и митологија, са свим својим утицајима на потоњу хеленску и европску културу, а негативан, до кога се исто тако форсирано дошло, било је свесно и програмско игнорисање свега мрачног, хтонског, мистичког и дионисијског⁹.

Дијалектичка линија развоја ова два правца — *олимпској*, уздигнуто рационалног, и *хтонској*, потиснуто ирационалног, — и њихове трансформације кроз званичне античке, средњовековне и савремене религије, философије и уметности добро су познате. Ја овде само желим да укажем на Аристотелово схватање вредности предања из древне прошлости, на истину које оно по његовом мишљењу садржи и на постојање манипулације митом у дидактичке и идеолошке сврхе. Елементе додаване древном предању Аристотел одбацује као неистините. Израз којим их он карактерише јесте *μυθικός*, који се у читавој нама познатој хеленској философско-књижевној заоставштини јавља још само на неколико

⁵ Op. cit. p. 135.

⁶ Op. cit. p. 142 et passim.

⁷ Cf. M. Будимир, *Са балканских источника*, Београд, 1969, p. 65. Исто мишљење аутор је изразио још 1940. године у књизи *О Илијади и њеном јеснику* (Мала библиотека Коларчевог народног универзитета, св. 10).

⁸ Ако се тако може рећи с обзиром да недостају неки битни елементи тзв. правог мита, тј. да се описују *origines*,

⁹ Cf. M. Eliade, op. cit. p. 136: „O svemu što bismo mogli nazvati мрачним, htonskim, pogrebnim elementom грчке религије i митологије, Homer ne каже готово ништа”.

места, и то увек у Аристотеловом корпусу¹⁰. На свим тим местима он значи нешто *неисцрпљено, измишљено*, што стоји у опозицији с ἀληθές. Аристотел, тако, указујући на манипулисање митом чији је резултат нова митологија, како сам је ја условно назвао, не мисли само на манипулације којима су се послужили, на пример, Клејстен у Атини, када је хтео да ојача демократију, или оснивачи демократије у Кирени: „Треба створити више нових фила и фратрија, ограничити број приватних светиња и учинити их јавним и измислити све што је могуће... да се првобитне заједнице раскину”¹¹. Он не мисли ни на оптужбе Мегарана против Атињана, односно Солона или Пејсистрата, који су, како су Мегарани тврдили, интерполирали у Каталог лађа у Другом певању *Илијаде* стихове

Ајант са Саламине поведе дванаест лађа,
у ред их постави исти где атинска стајаше војска¹².

да би тако доказали да Саламина припада Атини. На основу тога су Спартанци, позвани од обеју страна, и могли пресудити да Саламина припада Атини, не Мегари¹³.

Оваква митологија, у детаљу подешавана према актуалним програмско-утилитаристичким циљевима, позната је као политичка митологија¹⁴. Корист коју су од те митологије у антици очекивали хеленски полиси може се, по мишљењу М. Нилсона, сасвим упоредити са националистичким захтевима у новом веку, тако да би њихова политичка улога у битноме била слична. Поред оваквих конкретних ситуација појединости, Аристотел види идеолошко-политичку димензију митологије и у једном ширем смислу, о коме је већ било речи. Могуће је да је Аристотела на то навело и проучавање, врло детаљно и систематско, многобројних устава хеленских полиса (од којих је до нас доспео само *Устав атински*) и Νόμιμα βασιλευσάμενων¹⁵.

Што се тиче саме речи μῦθος, за коју немамо поуздане етимологије, она је током времена претрпела осетну семантичку еволуцију. Прво се, код Хесиода и код Хомера, често у комбинацији са ἔπος употребљавала као опозиција према ἔργον 'дело, чин', и то у значењу 'реч, говор, прича'. Затим код Пиндара и Херодота μῦθος значи 'легенда' у супротности са λόγος 'истинито, посведочено казивање'. Томе је донекле блиско значење 'бајка; измишљено

¹⁰ *Metaphys.* 1000 a 18, 1074 b 4, 1091 b 9; *De Caelo* 284 a 23.

¹¹ *Polit.* 1319 b 28; прев. Љ. Црепајац.

¹² *Il.* 2, 557—8; прев. М. Н. Ђурић.

¹³ Cf. M. P. Nilsson, *A History of Greek Religion*, New York, 1964, p. 237.

¹⁴ Cf. M. P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion I*³, München, 1967, p. 711.

¹⁵ Обично се у овој Аристотеловој делатности види израз његовог етнолошког интересовања.

тина' код Платона према ἀληθές, ἀληθινόν 'оно што је истинито'. На ово се наставља и Аристотелово тумачење за адверб μυθικῶς 'лажно'. Забележене су и бројне сложенице или изведенице као μυθολογέω, μυθολόγος, μυθοπλαστέω, μυθώδης, μυθωδός и друго. Према μυθολόγος 'teller of legends, romancer' начињена је μυθολογία, која нам је прво забележена код Платона, али је чешће у употреби тек од Плутарховог времена¹⁶. Реч μυθολογία се код Аристотела у сачуваним списима уопште не јавља.

Из улоге коју Аристотел даје миту види се да он не сматра како митологији треба прибегавати онда када откаже могућност рационалног објашњења. Ово коришћење мита „као методе објашњавања у филозофији” по речима Б. Бошњака налазимо у неким Платоновим текстовима управо онда када је он хтео да покаже да се „не може све рационално објаснити”¹⁷. Аристотел, напротив, у миту налази елементе рационалног, елементе који нису само претходили критичкој филозофији него су се сачували и паралелно са њом. Ти остаци древне мудрости, додуше, потичу из искуства и често су без доказа, али то по Аристотеловом схватању нимало не умањује њихову вредност¹⁸. Он заправо каже да је могуће да разне уметности или филозофија нису настале и достигле свој врхунац само једном, него да су се „развијале у више махова и сваки пут губиле”, остављајући, у наслагама, древну мудрост све „до нашег доба”. Аристотел мисли ту на своју епоху, али се све ово исто тако односи и на наше време. Ту древну мудрост, поред митова, чинили су и други облици, као што су пословице, изреке, гноме и друго. Отуд је Аристотел изучавао, прикупљао и обрађивао збирке таквих изрека, међу којима и питагоруска Σύμβολα.¹⁹

Београд.

И. Гађански.

¹⁶ Cf. Бајић и Лидл-Скотов речник s. vv. Цела лексичка група заслужује да јој се и даље посвећује пажња. Поред неколико других етимолошких паралела за μῦθος у индоевропским језицима, Фриск даје предност познатој комбинацији са ономаатопејом за 'мрмљање' μῦ: „Wie so viele Ausdrücke für das Wort 'reden, wohl ursprünglich eine expressive Schöpfung der Volks- und Alltagssprache” (*Griech. etym. Wb.* s. v.)

¹⁷ Cf. *Filozofijski rječnik*, Zagreb, 1965, s.v. mit.

¹⁸ *Eth. Nic.* 1143 b 11: “Ὀυτε δεῖ προσέχειν τῶν ἐμπειρῶν καὶ πρῶτων ἢ φρονιμῶν ταῖς ἀναποδείκτοις φάσεσι καὶ δόξαις οὐχ ἥττον τῶν ἀποδείξεων· διὰ γὰρ τὸ εἶχειν ἐκ τῆς ἐμπειρίας ὄμμα ὁρᾶσιν ὁρθῶς. „Стога се изреке и мишљења искуснијих и старијих или паметнијих морају ценити и када су без доказа, исто као и докази; јер они имају искуством изоштено око, па тачно виде”. Прев. Р. Шалабалић).

¹⁹ σύμβολα или ἀκοῦσματτα, cf. W. Burkert, *Weisheit und Wissenschaft. Studien zu Pythagoras, Philolaos und Platon*, Nürnberg, 1962, passim (Erlanger Beiträge zur Sprach- und Kunstwissenschaft, Bd. X).

S U M M A R Y

I. Gadjanski; ARISTOTLE'S VIEWS ON MYTHOLOGY

Contrary to most of the other Greek philosophers, Aristotle did not contemptuously reject the „popular philosophy“ and other forms of folkloric wisdom. Instead, he payed due attention to this so-called ἡ δόξα τῶν πολλῶν or ἡ πάτριος δόξα, composed of ancient myths, proverbs, gnomes and other gnomonic expressions, such as Σύμβολα Πυθαγόρεια. What is more, he realized that these remnants of ancient wisdom could be transformed into new myths, into consciously and programmatically constructed mythology clearly intended to manipulate the myth consumers. This paper analyses the significant, though often neglected place in *Metaphysics* (1074 b) attributed to Aristotle's views on mythology.